

TEORIE VNÍMÁNÍ RIZIK: OD PSYCHOLOGIE K SOCIOLOGII MEZI DANÝM A KONSTRUKCÍ

EVA KYSELÁ

Riziko, ať už jej definujeme jakkoliv, se stalo klíčovým pojmem moderních společností druhé poloviny 20. století. Jako pojem a koncept se užívá ve všech oblastech lidského života – riskantní je do jisté míry jízda automobilem, kouření, extrémní sport nebo nezdravá dieta, ale i manželství a dýchání či bydlení ve znečištěných lokalitách. Riziko je pojmem nejistoty. Jeho vymezení spočívá v kontrastu jistého a nejistého, z čehož vyplývá ústřední role očekávání spojených se současnou situací a s průběhem budoucnosti. „Pojem rizika souvisí s modernizačními procesy transformací prostorové a časové organizace lidského a sociálního života a především s aspirací *ovládat a kontrolovat prostor a kolonizovat budoucnost*“ [Suša 2008: 362; zvýraznění v originále]. Naše přítomnost hledí do budoucnosti skrze riziko, skrze možnosti, které mohou a nemusí nastat, a to s určitou pravděpodobností. Mezi budoucností a přítomností vzniká kalkulační vztah [Suša 2008].

Pravděpodobnost však není jedinou dimenzí rizika, podle které posuzujeme nebezpečí, jež nám mohou hrozit. Vnímání rizika je složitější, než jsme si mysleli v polovině 20. století, kdy se jím sociální vědy začaly zabývat. Je komplexním a těžko uchopitelným problémem, který se stává ústředním v analýzách moderní společnosti. Na prahu ekologické katastrofy je potřeba pochopit, jak lidé vnímají rizika spojená s devastací životního prostředí, stále naléhavější. Přestože jsou si lidé vědomi existence i palčivosti globálního ohrožení životního prostředí, jehož jsou součástí, nejsou národní a nadnárodní organizace zatím schopny nejen kolektivní akce směřující k umenšení environmentálních problémů, ale rovněž shody z hlediska samotné podstaty tohoto ohrožení. Ne nepodobně je tomu s teoriemi rizika a jeho vnímání veřejností a odborníky, které chce tento text představit. Smyslem textu není pouze otevřít debatu o teoriích vnímání rizika i v českém prostředí, ale také ukázat přínosy této teoretické plurality a zdůraznit potřebu interdisciplinarity v přístupu k riziku a jeho vnímání. I proto jsou zde představeny nejen teorie ryze sociologické, ale i teorie psychologické, sociálně-psychologické a kulturní a jejich vzájemné souvislosti.

Ústředním tématem, které je v textu sledováno z hlediska svého historického vývoje a teoretického pojetí a zároveň slouží jako kategorie základního rozlišení jednotlivých přístupů, je otázka existence objektivního rizika, tedy dimenze realismu a naproti tomu konstruktivismu v definici rizika. Jednotlivé přístupy jsou zde představeny s ohledem na jejich vymezení rizika jako objektivně poznatelného či sociálně konstruovaného a s důrazem na implikace, které má toto vymezení pro pojetí vnímání rizika a řešení kontroverze jeho laického a odborného posuzování a s tím souvisejících sporů mezi laiky a experty.

Cílem je mimo jiné poukázat na to, nakolik jsou tyto spory o „skutečném“ riziku a nakolik o hodnotách, které se do jeho vnímání promítají. Poukázání na některé nedostatky jednotlivých teorií vychází ze snahy odhalit jejich mezery, tedy prostory, které mohou být zaplněny s pomocí jiných přístupů či myšlenek vzešlých ze vzájemné diskuse, která je žádoucí a potřebná, máme-li se vyhnout příliš zjednodušujícímu pojetí percepce rizika, které by zásadním způsobem přehlíželo některé z jejích důležitých aspektů.

Riziko v perspektivách realismu a konstruktivismu

Ačkoliv se riziko stalo jedním z ikonických pojmů současné společnosti (dokonce společnosti rizikové [Beck 2011]), neexistuje obecně přijímaná definice tohoto pojmu ani širší shoda na jeho významu a obsahu [Renn 1998a].¹ Vymezení rizika má přitom široké implikace jak pro zkoumání jeho vnímání veřejností (a potažmo vědeckou obcí), tak zejména pro politickou sféru, která hledá a určuje rizikové strategie a míru přijatelnosti konkrétních rizik – „tvorba definice [rizika] je politickým aktem vyjadřujícím něčí postoje týkající se důležitosti různých nežádoucích důsledků dané situace“ [Fischhoff, Watson, Hope 1984: 123]. Názor, zda činit rozhodnutí o strategiích a přijatelnosti rizik na základě doporučení odborníků nebo v dialogu s veřejností, se odvíjí od postoje, jaký k riziku zaujíme – zda jej považujeme za objektivně poznatelné či nikoliv, a v důsledku toho, jakou roli přisuzujeme expertní a laické racionalitě při jeho posuzování, příp. zda tyto způsoby posuzování rizika vůbec považujeme za natolik rozdílné, aby bylo možné je odlišovat jako dva typy racionality.

Realistická pozice chápání rizika jej pojímá jako něco existujícího nezávisle na tom, zda je či není reflektováno, nezávisle na společnosti, historii a kultuře [Bickerstaff 2003]. Takové pojetí umožňuje rozlišit riziko „objektivní“ a „subjektivní“. Za „objektivní“ riziko je nejčastěji považována míra pravděpodobnosti a rozsahu důsledků události (zejména škod) určená odborníky kalkulací či měřením, či prostě experty určená míra rizika. „Subjektivní“ je potom to riziko, jehož odhad není založen na expertních metodách a je tzv. laický, přičemž je nahlížen jako náchylný k chybám (tedy odchylkám od „objektivního“, experty měřeného, rizika) způsobeným zkresleními a heuristikami úsudku,² které se v rozvažování laiků často vyskytují [viz Kahnemann 2012].

Rozlišení „objektivního“ a „subjektivního“ rizika stálo v počátcích výzkumu jeho percepce, který navazoval na tradici technické a probabilistické analýzy rizik (*risk assessment*, *risk analysis* [více např. Renn 1992]). Ta je hlavním zdrojem měření „objektivních“ rizik (především v oborech pojišťovnictví, epidemiologie, toxikologie a jiných [Zinn, Taylor-Gooby 2006]) a představuje v teoriích rizika krajní realismus. Představy veřejnosti

¹ Předmětem diskuse je i rozlišení pojmů rizika a nebezpečí, které se často používají jako synonyma [např. Beck 2011]. Garland [2003] zdůrazňuje potřebu tyto dva pojmy oddělit a sám tak činí pomocí rozdílu v míře nejistoty – zatímco nebezpečí ke ztrátě či škodě vede téměř jistě, u rizika je nejistota vyšší. I Luhmann [1993] oba pojmy jasně rozlišuje, ale na zcela odlišném základě (viz níže).

² Heuristiky zde označují postupy řešení úloh (jako je např. odhad pravděpodobnosti) založené především na intuici a zkušenosti. Tversky a Kahneman [1974] uvádějí, že heuristické principy redukuje složité úkoly ohodnocení pravděpodobnosti a předvídání hodnoty na jednodušší úsudkové operace a identifikují několik typických heuristických principů [viz Kahnemann 2012].

o riziku jako o pravděpodobnosti určité nežádoucí události jsou však často velmi rozdílné od závěrů analytiků, což představuje nemalý problém při vytváření politických nástrojů či určování technologických strategií (klasickým případem, kdy se veřejnost s odborníky zásadně neshoduje v otázkách rizika, je jaderná energie). Rozdíl mezi expertním a laickým pohledem na riziko, v angličtině běžně nazývaný *expert-lay gap*, se stal předmětem rozsáhlých výzkumů, které se snažily zjistit především rozsah a povahu tohoto rozdílu [Bickerstaff 2003], přičemž stále neopouštěly realistické pozice. Veřejnost, nahlížená optikou modelu informačního deficitu jako špatně informovaná a neznalá, byla považována za málo způsobilou posuzovat riziko. Odborníci předpokládali, že „zkreslená“ percepce rizika je založena především na nedostatku znalostí, nepochopení, hysterii, zkreslující vlastní zkušenosti, ignoranci či dokonce fundamentalismu [Strydom 2002: 24].

Psychologický výzkum, jehož nejznámější větví je psychometrické paradigma, tvoří jednu ze základních teoretických linií zkoumání percepce rizika a dodnes je směrodatným zejména v empirickém výzkumu. Přestože vychází z přístupů kognitivní psychologie, je relevantní i pro sociology, protože, přes svá zjevná omezení, jež jsou diskutována níže, přináší cenná data a empirické závěry, které lze konfrontovat s některými vysoce teoretickými sociologickými přístupy. Psychometrické paradigma nezůstalo od 70. let beze změn a od určité doby poměrně ochotně vstřebává vlivy sociálních a kulturních teorií, které vnášejí do zkoumání rizika a jeho vnímání především otázku, jak jsou rizika konstruována jako společenská fakta, tedy otázku, kterou si formální analýza rizik a na ni navazující kognitivní psychologie původně vůbec nekladly [Lupton 1999: 18].

Sociologické a antropologické teorie rizika se v počátcích rozvíjely paralelně s psychologickými přístupy a do diskuse s nimi v té době příliš nevstupovaly [Pidgeon, Simmons, Henwood 2006]. Vesměs se vymezily proti realistickým pozicím formální rizikové analýzy [např. Beck 2011; Douglas 1992] a rozvíjely konstruktivistický pohled na riziko: riziko je podle něj utvářeno v rámci sociálních procesů reflexe, komunikace a interpretace, do nichž nepatří jen laické vnímání, ale rovněž „objektivní“ měření. Vnímání rizika laickou veřejností tudíž není jako „mylné“ podřazeno „objektivnímu“ měření, ale na stejné úrovni coby jeho konstrukce. Rozdíl mezi vnímáním laiky a měřením nespočívá v objektivitě či subjektivitě rizika, ale ve způsobu jeho konstrukce a definice. Konstruktivistický přístup není samozřejmě jednotný a mezi jednotlivými teoriemi, i v jejich rámci, nalezneme nuance od slabého k silnému konstruktivismu. Slabý konstruktivismus většinou pojímá riziko jako na jedné straně reálně existující (reálně nebezpečí) a na straně druhé vždy sociálně konstruované (reálně nebezpečí se stává předmětem interpretace a společenské konstrukce). Silný konstruktivismus považuje riziko za objektivně nepoznatelné a v podstatě neexistující – riziko je to, co společnost jako riziko označí, tedy konstruuje.

Psychologické teorie percepce rizika

Existuje několik větví psychologického výzkumu rizika, které se liší přístupem k problému i jeho definicí. Taylor-Gooby a Zinn [2006] rozlišili dva základní směry, které nadále dělí ještě uvnitř na dílčí linie: 1) kognitivní teorie a teorie učení a 2) empiricistní psychometrický přístup.

Prvá skupina teorií obsahuje vedle směrů využívajících teorie učení a sociálního učení³ [viz Eiser 2005] také přístup mentálního modelování založený na předpokladu, že lidé v procesu konstrukce vysvětlení reálných situací tvoří rovněž mentální reprezentace těchto situací a s nimi spojených problémů a témat [Taylor-Gooby Zinn 2006; viz např. Cox et al. 2003]. Další, velmi vlivný, směr zařazený do první skupiny představují experimentální psychologové Tversky a Kahneman a jejich spolupracovníci [Tversky, Kahneman 1974; česky viz Kahneman 2012; Kahneman, Slovic, Tversky 1982; Kahneman 2012], kteří identifikovali několik kognitivních zkratk – heuristik. Tyto zkratky sice za určitých okolností usnadňují posuzování situací a předmětů, nicméně za jiných mohou nepozorovaně vést k mylným závěrům. Příkladem je heuristika dostupnosti, při jejíž aplikaci běžně dochází k nadhodnocení pravděpodobnosti událostí či jevů, jež se nám snáze vybaví (v praxi takovými událostmi bývají např. katastrofy s hrozivými důsledky). Kahneman přitom poměrně přesvědčivě ukázal, že heuristiky používají i odborníci a statistici [Kahneman 2012: 124], a to dokonce při odhadu rizik [ibid.: 353]. Omezil nicméně své tvrzení o sklonu odborníků k užívání heuristik na situace, kdy uvažují intuitivně [Tversky, Kahneman 1974]. Laické uvažování jako nedostatečné a nedokonalé, čili často mylné a chybové, tvoří podle Taylor-Goobyho a Zinna [2006] styčnou plochu všech přístupů jimi identifikované první skupiny, do níž patří i čtvrtá úvahová linie, která doplňuje zkoumání kognitivních procesů o roli afektu a emocí. Tím podle autorů nabízí určité vysvětlení nedokonalosti laického uvažování dokumentovaného prvními třemi přístupy [o roli emocí ve vnímání rizika viz také Loewenstein et al. 2001].

Psychometrické paradigma

Druhou analytickou větev tvoří psychometrické paradigma.⁴ To vzniká v průběhu sedmdesátých let ve skupině *Decision Research Group* na univerzitě v Oregonu kolem výzkumníků Fischhoffa, Slovice a Lichtensteinové [Fischhoff et al. 1978], kteří vycházeli nejen z práce Kahnemana a Tverskyho [Slovic 2000: xxi], ale navázali i na článek Starra [1969], jenž se snažil zjistit míru přijatelnosti některých rizik a bilanci s nimi spojených benefitů, přičemž za hlavní faktor určující přijatelnost označil dobrovolnost vystavení se riziku. Fischhoff se svými kolegy vycházejí z předpokladu, že faktory ovlivňující posuzování rizika mohou být účinně kvantifikovány a zkoumány (modelovány) ve svých souvislostech [Slovic 2000: xxiii]. Vnímání rizika je nejčastěji operacionalizováno jako určení míry specifické vlastnosti rizika, např. závažnosti, novosti, dobrovolnosti, kontrolovatelnosti nebo také zahrávání si s přírodou atd. [Slovic 1987; Renn 2004, Sjöberg et al.

³ Tento přístup vysvětluje percepci rizika na základě zkušenosti, kterou jedinci mají s danými rizikovými aktivitami, resp. na základě odpovědí, které nám (sociální) okolí poskytuje na dané aktivity. Pak-liže rutinně vykonáváme poměrně rizikovou aktivitu, která zatím nevedla k nežádoucím výsledkům, máme tendenci riziko podceňovat. Příkladem takové aktivity může být např. používání automobilu [Taylor-Gooby, Zinn 2006].

⁴ Psychometrické paradigma bývá někdy spojeno do jedné skupiny se zkoumáním optimistického zkreslení [Joffe 2003], někdy jsou tyto dvě oblasti rozlišeny na základě typu „zkreslení“, které zkoumají [Wilkinson 2006]. Zatímco psychometrické paradigma zkoumá přecenění rizika (zejména na společenské úrovni), optimistické zkreslení (*optimistic bias*) jeho podcenění (na úrovni individuální).

2004], tedy jako měření postojů vůči riziku. Měření percepce probíhá pomocí standardizovaných dotazníků na několika bodových škálách ukotvených sémantickými dvojicemi (např. dobrovolný/nedobrovolný, neznámý/známý). Základním aspektem těchto studií je důraz na multidimenzionalitu laického vnímání rizika – zatímco experti se dle těchto studií v otázkách na hodnocení rizika většinou shodují s jeho „objektivně“ měřenou mírou a využívají zejména dimenzi pravděpodobnosti, laici odvozují celkové hodnocení rizika z více dimenzí [Bickerstaff 2003; Renn 2004; Wilkinson 2006]. Často zmiňovaným výsledkem aplikace mnohorozměrných statistických analýz na tento typ dat je jednak identifikace dvou dominantních faktorů vnímání rizika – obav (*dread*) a novosti (*novelty*),⁵ ale také umístění jednotlivých rizik v prostoru těmito faktory vymezeném. Struktura těchto faktorů se napříč množstvím empirických závěrů aplikace psychometrického paradigmatu jeví jako poměrně invariantní, což nasvědčuje tomu, že vnímání rizika je danými faktory dobře popsáno [Sjöberg et al. 2004] a některé výzkumníky vede k tvrzení, že tyto faktory jsou napříč kulturními a sociálními prostředím neměnné, přičemž prostředím a jeho vlivy jsou určovány pouze jejich relativní váhy při posuzování rizika [Renn 2004].

Otázka kulturních a sociálních vlivů na vnímání rizika byla psychometrickým paradigmatem po určitou dobu přehlížena. Bylo mu vytýkáno, že jedince považuje za atomizovaná individua existující (a především zkoumaná) nezávisle na jejich kulturním a společenském okolí, institucích, vztazích a rámcích, které hrají zásadní roli při konstrukci přesvědčení [Lupton 1999: 23]. Lupton [ibid.] v tomto duchu dále kritizuje přístup jako technický, vycházející z pozic realismu a příliš zaměřený na zkresení laické percepce rizika, což v prvních fázích výzkumu jistě byla pravda [viz např. Slovic, Fischhoff, Lichtenstein 1982]. Slovic a jeho kolegové však později paradigma rozvíjejí i s ohledem na sociální a kulturní faktory a přistupují k riziku slabě konstruktivisticky. Expertní odhady rizika nepovažují za objektivní a v nějakém smyslu nadřazené odhadům laickým. O těch je Slovic naopak přesvědčen, že obsahují jak chyby, tak *moudrost* a představují konkurenční strategii posuzování rizika [Slovic 1987; viz také Kahan et al. 2011]. Na to však reaguje Sunstein [2002], který tvrdí, že Slovic [souhrnně viz Slovic 2000] naopak předkládá empirické důkazy o tom, že je tomu přesně opačně a podepírá tak realistickejší pozici rozlišení „objektivního“ a zkreseného „subjektivního“ rizika. Sjöberg [2001] dále zmiňuje, že psychometrické paradigma se výrazně podílí na udržování rozlišení expertního a laického pohledu na riziko právě tím, že je proti sobě staví ve svých analýzách [viz též Jasanoff 1998]. K tomu autor dodává, že empirické výsledky dokládající tzv. *expert-lay gap* nejsou dostatečné [viz též Rowe, Wright 2001] a z hlediska psychometrického paradigmatu tento jev dokonce neváhá nazvat moderním mýtem (*urban legend*) [Sjöberg 2001]. Experti se totiž podle některých rozhodují komplexněji, než je obecně konstatováno (viz výše), a často se u nich vyskytují i podobná zkresení [Sjöberg 2001; Sjöberg 2012: 670; Renn 1998b].

Očekávání, spojená s představou neměnných univerzálních vzorců vnímání rizika nebyla podle mnohých naplněna [Zinn, Taylor-Gooby 2006]. Závěry psychometrického přístupu nejsou vždy považovány za zcela podložené empirickými daty a analýzami

⁵ Např. Sandman [1989] jednotlivé dimenze vnímání rizika (např. dobrovolnost, kontrolovatelnost, seznámenost s rizikem, ale i spravedlivost jeho distribuce nebo politického rozhodování o něm, benefit či katastrofický potenciál atd.) nazývá faktory pobouření (*outrage*) a riziko samé se podle něj skládá z nebezpečí a pobouření, které vyvolává.

[Sjöberg et al. 2004] a metodologie výzkumů je podrobována kritice z důvodu vybírání zkoumaných kategorií a rizik výzkumníky (nikoliv respondenty) a užívání standardizovaných dotazníků [Pidgeon et al. 2006; Bird 2009]. Jiní autoři kritizují psychometrické paradigma za to, že vnímání rizika pouze empiricky popisuje [Bickerstaff 2003] a předkládá svým způsobem až tautologie toho, co znamená být riskantní či nebezpečné a co ne [Pidgeon et al. 2006: 97], přičemž nepostihuje psychologické ani sociální koncepty, které se za vnímáním skrývají [Bickerstaff 2003]. Problémy má psychometrický přístup s environmentálními riziky jako je znečištění ovzduší či globální změna klimatu, tedy s těmi, jejichž příčiny se nedají ztotožnit s jedinou technologií, což může vést k dvojznačným interpretacím výsledků [Bickerstaff 2003].

Přes tuto kritiku mělo a má psychometrické paradigma význam při shromažďování empirického materiálu a utváření jazyka výzkumu vnímání rizika, přičemž i při své značné psychologické redukci jasně ukázalo na komplexitu problému a svými omezeními upozornilo na chybnost některých předpokladů o homogenitě veřejnosti jako masы vnímající riziko. Při zohlednění sociálních a kulturních faktorů v analýze posuzování rizika skrze toto paradigma (tj. při analýze sociodemografických a kulturně orientovaných proměnných a jejich souvislostí s proměnnými vnímání rizika) se ukazuje, že sociální skupiny a kulturní oblasti se ve vnímání rizika odlišují [viz např. Finucane et al. 2000]. Pochopení a teoretickému uchopení příčin a souvislostí těchto odlišností se psychometrické paradigma ale příliš neblíží.

Sociální amplifikace a sociální reprezentace rizika

Než opustíme doménu psychologického výzkumu vnímání rizik, je potřeba zmínit ještě dva přístupy, které překračují hranice kognitivní psychologie a řeší problém rizika v souvislosti s jeho sociálním kontextem. Z psychometrické tradice vycházející **rámec sociální amplifikace rizik** (*Social Amplification of Risk Framework – SARF*) [Pidgeon, Kasperson, Slovic 2003] navazuje mimo jiné na teorie komunikace a médií a snaží se propojit psychometrické paradigma s kulturní teorií (viz níže). Přibližuje procesy, skrze které dochází k posílení či oslabení obav a ovlivnění vnímání rizika. Signály, které jsou součástí informací o riziku předávaných jednotlivci i skupinami, vznikají v osobní zkušenosti s rizikovým objektem nebo skrze přijetí informací o tomto objektu a dále se šíří skrze informační „stanice“, kterými jsou například vědci, novináři, nevládní organizace, názoroví vůdci sociálních skupin a další individuální i kolektivní aktéři. Každý příjemce se dále podílí na posílení či oslabení rizika [Kasperson et al. 1988]. Procesy sociální amplifikace budou mít dříve či později dopady na chování aktérů, což vyvolá proces amplifikace na další, kvalitativně odlišné, úrovni a může vést k dalším změnám chování. Autoři proces přirovnávají k rozvlnění hladiny, hodíme-li do vody nějaký předmět [Kasperson et al. 1988]. Tento model poměrně dobře vysvětluje např. reakce spotřebitelů na kontroverzi spojenou s konkrétním výrobkem, která postupně vede k poklesu tržeb všech výrobců stejného produktu.

V rámci sociální amplifikace je riziko chápáno mírně konstruktivisticky a existence rozdílu mezi „pravým“ a „zkresleným“ rizikem je odmítána [Kasperson et al. 1988]. I přesto se nicméně objevuje kritika tohoto přístupu vedená z pozic podobných kritice psychometrického paradigmatu. Sociální amplifikace totiž může být nahlížena jako pro-

ces, v němž dochází ke zkreslení „objektivního“ rizika. SARF ale této kritice svým slabým konstruktivismem předchází – riziko je sice spojeno s objektivními nebezpečími tohoto světa, ve společnosti je ale vždy nahlíženo skrze znaky, symboly a obrazy, a to ve všech jejích sférách [Pidgeon et al. 2006: 102]. Tento aspekt je blízký např. kulturní teorii (viz níže).

Na hraně mezi psychologií a sociologií stojí **teorie sociálních reprezentací** (*Social Representations Approach/Theory*), rozvíjená především Hélène Joffe [Joffe 1999, 2003] v návaznosti na francouzského psychologa Serge Moscoviciho [1984]. Přístup je do velké míry ovlivněn francouzskou durkheimovskou strukturalistickou tradicí a má některé společné rysy s kulturní teorií. Spíše než na individuální a potažmo kognitivní procesy vnímání a posuzování rizika se tato teorie zaměřuje na význam (*meaning*), jenž lidé riziku přikládají v kontextu svých sociálních sítí, k nimž cítí příslušnost a závazky. Tedy nikoliv na percepci rizika, ale na jeho reprezentaci. Podle Joffe [1999] jedince motivuje úzkost, vznikající z konfrontace s rizikem, aby toto riziko reprezentoval kolektivně a určitým způsobem, a ochránil tak vlastní i skupinovou identitu. Reprezentace rizika a myšlení, které se v reakci na riziko rozvíjí, jsou způsobem, jak se s rizikem vypořádat (jeho součástí je připisování viny). Při reprezentaci rizika využívají všichni aktéři společnosti (experti i laici) procesy ukotvení a objektivizace: ukotvení vztahuje současnou rizikovou událost k minulosti a vytváří tak kontinuitu se sdílenou znalostí minulosti; objektivizace zasazuje událost do zkušeností současnosti, čímž neznámý objekt přibližuje pochopení [Joffe 2003].

V sociálně reprezentačním přístupu je jasně patrný odklon od kognitivně psychologického pojetí percepcce rizik a důraz na sociální a historické faktory ovlivňující vnímání rizik jednotlivými aktéry společnosti, čímž se přístup přibližuje ke kulturní teorii, se kterou sdílí rovněž návaznost na strukturalistickou tradici a několik dalších aspektů.

Sociální a kulturní teorie

Kulturní teorie

Základy kulturní teorie položila britská antropoložka Mary Douglas společně se svým kolegou politologem Aaronem Wildavskym v návaznosti na svůj dřívější antropologický výzkum z 60. let [Douglas, Wildavsky 1983]. Individuální vnímání rizika je dle kulturní teorie, zjednodušeně řečeno, dáno skupinovou příslušností jedince: do jakých skupin patří a do jaké míry se s nimi identifikuje. Podobně jako v přístupu sociálních reprezentací rizik je i zde základním kamenem teorie rozlišení sebe (vlastní sociální skupiny) a Jiného: kolektivní reprezentace rizika pomáhá vymezit hranice mezi vlastním Já (skupinou) a Jiným. Obavy z jakékoliv *nečistoty* nebo *znečištění* jsou pak spíše vyjádřením obav z narušení sociálního a symbolického řádu a ztráty kontroly nad hranicemi skupiny, resp. individua („nečistota je látkou mimo své místo“ [Douglas 1984: 36], tedy látkou porušující sociálně a kulturně stanovené hranice). Konstrukce rizika je strategií společnosti, jak se vypořádat s nebezpečím [Lupton 1999: 36] a jak udržovat skupinovou solidaritu [Wilkinson 2001]. Podobně jako v teorii sociálních reprezentací, i zde lidé označují ostatní, Jiné, jako zdroj ohrožení a viníky ve snaze ochránit hranice mezi vlastním a Jiným, soudržnost skupiny a svůj preferovaný způsob života [Douglas, Wildavsky 1983: 102–125].

Preferovaný způsob života je utvářen sociálními vztahy a kulturními zkrslenými, které Douglas třídí pomocí *grid/group*⁶ typologie. *Grid* a *group* představují dvě osy, podle nichž se strukturuje typologie čtyř vzorců sociálních vztahů a odpovídajících kulturních zkrslení. *Group* odkazuje k integraci jedince do skupiny, *grid* k regulaci chování uvnitř i vně skupiny. V poli vymezeném těmito dvěma osami rozlišuje Douglas čtyři kulturní skupiny: individualisty, hierarchisty, egalitáře a fatalisty.⁷ Každá skupina je orientována na určité sociální instituce, s nimi spojené hodnoty a sociální cíle a odpovídající způsob života. Její světónázor se od této orientace odvíjí. Vnímání a posuzování světa (a rizika) je kulturně podmíněno příslušností k dané skupině – tato kulturní zkrslení mohou být pojímána jako určitá forma ideologie [Wildavsky, Dake 1990].

V rámci skupiny jsou povšimnuta a dále reprezentována jako rizika ta nebezpečí, která ohrožují hranice a instituce, které ji vymezují. Environmentální problémy a rizika spojená s technologiemi jsou prioritou egalitářů [Douglas, Wildavsky 1983: 181], kteří jsou charakterizováni nízkou úrovní regulace (*grid*) a vysokou úrovní integrace (*group*). Obecně odmítají rizika, za jejichž původce je možné označit úzkou skupinu expertů či elity a jejichž dopad ohrozí velké množství lidí [Rippl 2002]. Oproti tomu např. individualisté jsou skupinou komplementární k egalitářům na ose *grid* a jsou citliví zejména na rizika omezující individuální svobodu. Konflikty spojené s riziky jsou především konflikty významů, které rozdílné kultury přisuzují nejrůznějším událostem, objektům a vztahům v rámci běžných institucí na úrovni každodenní interakce [Dake 1992].

Z pohledu Douglasové nejsou nebezpečí hrozící moderní společnosti kvalitativně odlišná od těch, která ohrožovala společnost předmoderní; nejsou „nová“, jak by je označil např. Ulrich Beck [2011]. Dialog o riziku sehrává ve společnosti stejnou úlohu, jakou dříve sehrával hřích nebo tabu – chrání, vymezuje a udržuje hranice (hřích a tabu byly i rétoricky zaměřeny spíše na ochranu komunity, riziko se zaměřuje na jedince [Douglas 1992: 28]). Narůstající obavy a strach z ekologické apokalypsy nejsou podle ní produktem většího ohrožení, ale globalizace, která narušuje pouta mezi jedincem a komunitou a vede k pocitu zranitelnosti [Douglas 1992: 15], a většího strachu a nedůvěry v současné autority a korporace [Douglas 1992: 15]. Realitu nebezpečí, se kterými se (moderní) společnost potýká, však kulturní teorie nezpochybňuje. Nebezpečí jsou reálná, jsou však společností dále reprezentována kulturně a sociálně konstruována jako rizika. Kulturní teorie se příliš netáže po realitě rizik, ale po tom, jak se stávají politickým tématem, jak jsou politizována [Zinn 2008b: 175]. Douglas a Wildavsky [1983] uznávají schopnost jednotlivých kulturních skupin upozornit na důležitá rizika, zpochybňují však jejich schopnost je správně vyhodnotit a především řešit [ibid.: 181]. Ve výsledku tak směřují k upřednostnění expertních znalostí nad laickým posouzením.

Kulturní teorie bývá kritizována za staticčnost a opomíjení sociální změny a dynamiky a nedostatečnou oporu v empirických datech [Wilkinson 2001]. Problém podle někte-

⁶ *Grid* je anglické označení pro „mřížku“ a *group* pro „skupinu“. Označení *grid/group* by se tedy mohlo překládat do češtiny v tomto významu, považují ale za vhodnější používat v textu označení v původním znění.

⁷ Označení a počty těchto skupin se v různých textech autorů kulturní teorie více či méně liší. Zde užívám nejběžnější označení i počet [přehled viz Tansey, O'Riordan 1999]. Douglas a Wildavsky [1983] ve své původní knize, jakož i jinde [Douglas 1992: 176], rozebírají pouze tři kategorie – hierarchisty, individualisty a egalitáře (tedy hierarchii, trh a sektu). Dake [1992] přidává pátou – „autonomii“ jako asociální způsob života.

rych spočívá v metodologickém individualismu aplikace teorie v empirickém výzkumu (konstrukce proměnných pro individuálně vyplňované dotazníky a tomu odpovídající typologie příslušnosti respondenta do jedné ze čtyř definovaných kulturních skupin) [Tansey, O'Riordan 1999]. Verze kulturní teorie, která tak vzniká, je podle Tanseyho a O'Riordana spíše podobná psychologickým typologiím a opomíjí některé zásadní aspekty původní teorie, jak ji formulovali Douglas a Wildavsky. Sjöberg [2002] dokonce dochází k závěru, že kulturní teorie v takové aplikaci nabízí velmi špatný model percepce rizika. I Douglas sama je kritická vůči metodologickému individualismu empirického výzkumu [1992: 40]. V tuto chvíli lze uzavřít, že kulturní teorie vnímání rizik je přínosem pro teoretizování (mnoho dalších teorií na ni navazuje či odkazuje), její aplikace v empirickém výzkumu ale prozatím více či méně selhává a je otázkou, zda je vůbec možná, nebo v současné podobě dokonce žádoucí.

Teorie rizikové společnosti

Sociologie vstoupila do debat o riziku především skrze teorii rizikové společnosti Ulricha Becka [(1986) 2011]. Psychometrické paradigma a jiné psychologické přístupy byly při zkoumání toho, jak lidé chápou určitá rizika, motivovány především kontroverzí mezi laickým a expertním posouzením, což se do určité míry přeneslo i na kulturní teorii (zejména v její empirické aplikaci). Naproti tomu Beckova teorie není pouze teoretickým uchopením vnímání rizika; jeho motivace leží ve snaze analyzovat moderní společnost v jejím celku. Na rozdíl od Mary Douglas vidí totiž moderní společnost, a především rizika, se kterými se potýká, jako jednoznačně odlišné od jiných dějinných a kulturních oblastí. Zatímco Douglas poukazuje na to, že za zvýšením rizik nestojí nárůst nebezpečí, ale pouze zvýšená citlivost a percepce, Beck se snaží dokázat, že za nárůstem vnímání stojí zvýšené ohrožení společnosti a nové vlastnosti, jimiž moderní rizika oplývají (i když rovněž hovoří i o zvýšení citlivosti).

V průběhu modernizace dochází podle Becka k vyřešení některých základních a zjevných problémů první fáze moderny, na druhou stranu však tento proces ve svém běhu vytváří rizika coby „vedlejší účinky“ produkce bohatství [Beck 2011: 27]. Soudobá rizika jsou nekontrolovatelná, kolektivní v tom smyslu, že ohrožují velké množství lidí, objektivně nevyčísitelná a v důsledku toho i nepojistitelná. Zásadním aspektem soudobých rizik je jejich neviditelnost a velmi často i nepostizitelnost lidskými smysly: „vyjevují se tedy teprve a jedině ve (vědeckém příp. antivědeckém) *vědění* o nich a mohou v něm být měněna, zmenšována či zvětšována, dramatizována nebo bagatelizována, a potud jsou ve zvláštní míře *otevřena procesům sociálního definování*“ [Beck 2011: 29; zvýraznění v originále]. Riziko je v Beckově pojetí zároveň reálné i tvořené sociální percepcí a konstrukcí [Beck 2000: 219]. Realita rizika je spjata s jeho reálnými dopady, které mohou být vědecky měřeny, nicméně znalost rizik a jejich posuzování jsou spjata s historií a kulturou a jsou jimi podmíněny. I Beck, stejně jako Douglas, přistupuje na kulturní relativismus vnímání rizika [loc. cit.]. Beck však nerelativizuje nárůst ohrožení. Rizika, která nejsou zachycena expertními systémy nebo jsou jimi bagatelizována nebo popírána, dále narůstají a představují stále větší ohrožení společnosti, nezávisle na tom, zda jsou nebo nejsou reflektována. Zároveň rizika identifikovaná jako reálná mají reálné dopady (sociální, ekonomické atd.).

Rozdíl mezi expertním a laickým posouzením rizik přikládá Beck odlišným racionalitám obou skupin. Ve shodě se základním poznatkem psychometrického paradigmatu Beck poukazuje na multidimenzionalitu rizik, jak je vnímá veřejnost, a zúžený pohled vědeckého zkoumání zaměřeného na kvantifikaci a pravděpodobnosti [Beck 2011: 38–39]. Beck je vůči vědecké racionalitě a vědcům, na rozdíl od Mary Douglas, velmi kritický [Beck 2011: 76, 92]. Proces uvědomování si rizik je ve své podstatě střetem vědecké a sociální racionality, zápasem o nárok na racionalitu. V tomto střetu ztrácí vědecká racionalita jak kredit, tak autoritu a objevují se stále větší pochyby o jejich výsledcích. Vzhledem k charakteru soudobých rizik, zejména jejich neviditelnosti, a monopolu vědy na jejich rozpoznání, však krize vědecké autority může přispívat jen k dalšímu přehlížení zásadních ohrožení.

Na střetávání sociální a vědecké racionality poukazuje i teoretický koncept reflexivní modernizace. Teorie rizikové společnosti je ve své podstatě teorií toho, jak společnost sama sebe nahlíží jako rizikovou, a přibližuje tudíž pouze jeden aspekt procesu reflexivní modernizace [Beck (1993) 2007: 57], ve kterém „se proces modernizace stává sám sobě problémem a tématem“ [Beck 2011: 26], čehož projevem jsou právě konflikty soupeřících racionalit.

Reflexivní modernizace, stejně jako problematika soudobých rizik, spojuje Becka s dalšími teoretiky rozvíjejícími podobné ideje, z nichž zde jmenujme alespoň jednoho – Anthonyho Giddense. Giddens [(1990) 2003], podobně jako Beck, identifikuje soudobá rizika jako „nová“ a produkovaná společností (oba sdílí i mírně konstruktivistickou pozici v otázce existence rizik). Na rozdíl od něj ale jejich zvýšenou reflexi přisuzuje větší citlivosti společenských aktérů, nikoliv jejich objektivnímu nárůstu. Giddens analyzuje expertní systémy („realizované technické systémy nebo odborné expertizy, jež organizují velké oblasti fyzického a sociálního prostředí, ve kterém dnes žijeme“ [Giddens 2003: 31–32]), které jsou podle něj hlavním zdrojem reflexivity, což ale předpokládá, že v ně lidé budou mít důvěru (Beck naopak chápe reflexivitu jako kritickou a nedůvěřivou opozici vůči expertním systémům [Lupton 1999: 81]). Důvěra je pro Giddense jedním z ústředních témat a je podle něj úzce provázána s rizikem [Giddens 2003: 38] – „přijatelné riziko“ je produktem práce expertních systémů a předmětem důvěry veřejnosti. Reflexivitu a její souvislosti zkoumá Giddens spíše na individuální úrovni, čímž mimo jiné zdůrazňuje souvislost procesu reflexivní modernizace s procesem individualizace. Jedinci jsou si vědomi svého společenského kontextu a potřeby zvládnout rizika, která s sebou přináší moderní civilizace, a berou na sebe určitou zodpovědnost. V konečném důsledku může proces individualizace vést k tomu, že každý bude za (systémová) rizika, jež se ho týkají, zodpovídat zcela sám [Parusniková 2000].

Beckovi i Giddensovi je vytýkáno, že jejich představy o reflexivitě obsahují předpoklad racionálně kalkulujícího aktéra, který volí mezi alternativními perspektivami nabízenými expertními systémy. Reflexivita laiků tak vzniká zejména v reakci na expertní systémy a jen málo prostoru při konstrukci rizika je ponecháno vlastním zkušenostem a znalostem aktérů [Lupton 1999: 108]. Beck nicméně v *Rizikové společnosti* roli vlastní zkušenosti a znalostí při utváření sociální racionality, která pak vystupuje v opozici k racionalitě vědecké, minimálně na jednom místě zdůrazňuje [2011: 81]. Oba autoři jsou také kritizováni za to, že rozvíjejí poměrně široké spekulativní úvahy o fungování moderní společnosti, nespojují je ale s každodenní realitou [Lupton 1999: 92] a příliš se

nesnaží je podložit existujícími empirickými daty (Tierney [1999] takto kritizuje Becka a Luhmanna, Wilkinson [2001] Becka a Douglas). Existují však studie jiných autorů, které popisují některé z procesů a principů popsanych v rámci rizikové společnosti. Např. Fitzgerald a Rubin [2010] ukazují na příkladu současného výzkumu nanotechnologií, že omezení dialogu vědců s veřejností (spočívající především v nevyváženém a neúplném informování veřejnosti o nové technologii) vytváří podmínky pro nárůst rizika, jeho vnímání i vznik zatím neznámých problémů spojených s novou technologií.

Úvahy o governmentalitě

Jedním z mála přístupů, které riziko považují za zcela konstruované a v realitě neexistující, je myšlenkový proud *governmentality*, který vychází z idejí Michela Foucaulta [1991] o disciplinaci a ovládnání. Governmentalita dle Foucaulta odkazuje ke komplexní formě moci vycházející z pojetí populace jako objektu se specifickými vlastnostmi zachytitelnými pomocí statistik (porodnost, úmrtnost atd.), o něž je potřeba se starat a jemuž je potřeba vládnout ve smyslu správy a dohledu. Ono *mentality*, obsažené v pojmu *governmentality*, odkazuje k určité mentalitě vládnutí; předmětem analytických úvah zde nejsou věci nebo jevy, ale způsoby, jakými se jimi společnost zabývá, jak o nich přemýšlí a jak jsou charakterizovány v diskurzivních pojmech a praktikách [O'Malley 2008: 56]. Problémy, které společnost řeší, nejsou z pohledu governmentalistů reálné – i když možná v realitě existují, neexistuje způsob jak je poznat nezprostředkovaně. Riziko, jakožto jedna z technologií moci, je tudíž zcela společensky konstruováno: „Nic samo o sobě není rizikem; neexistuje žádné riziko. Na druhou stranu *může* být rizikem vše; vše záleží na tom, jak analyzujeme nebezpečí, jak posoudíme událost“ [Ewald 1991: 199; zvýraznění v originále].

Riziko je způsobem, jak jsou nahlíženy a řešeny problémy [O'Malley 2008: 57]. Slouží k statistickému posouzení, kontrole a třídění populace do rizikových kategorií a k sebedisciplinaci obyvatel. Riziko, ať už je jakkoliv „objektivně“ a empiricky kalkulované a předkládané v „neutrálních“ číslech, je vždy normativní a spojené s určitou morálkou [Zinn 2008b: 175]. Behaviorální normy, které s rizikem přicházejí, apelují na chování jedinců: „Obranné reakce na hrozby a rizika nejsou tedy ve foucaultovském pohledu svobodnou volbou a promyšleným záměrem autonomního subjektu, ale součástí disciplinární technologie moci. Aby jedinec rizika „zvládl“, tj. aby se jim vyhnul, aby je minimalizoval či aby se proti nim pojistil, vyžaduje neutuchající bdělost a tvrdou sebedisciplínu“ [Parusniková 2000: 137]. Příkladem studií z pohledu *governmentality* jsou analýzy situace těhotenství – matky i jejich nenarození potomci jsou v současném diskurzu pojímány jako riziková skupina, což s sebou přináší řadu behaviorálních doporučení a „předpisů“ s morálním apelem, které matku provádí těhotenstvím s ohledem na veškerá možná rizika, jež by mohla ohrozit ji nebo plod, a vedou ji k neustálé kontrole sebe sama [viz např. Weir 1996].

Přístup *governmentality* nebývá považován za ucelenou teorii; je poněkud užší a neklade si nároky na to být východiskem empirického výzkumu. I díky tomu se poměrně zdatně brání výtce, že předpokládá jednostranný vztah mezi sebedisciplinovanou populací a vládou, která konstruuje a předkládá rizika (expertně jako „objektivní“). Některé studie poukazují na to, že laici, zařazení do určité rizikové skupiny, samy vytváří určitou

sít znalostí a sdílených zkušeností a laickou „expertízu“ [např. Novas, Rose 2000]. To však zkoumá spíše problém, jak se určitá skupina vyrovnává s tím, že je označena za rizikovou, otázkou zůstává, kde přesně v přístupu governmentality stojí vnímání rizika. Governmentalita hovoří o roli rizika jako technologii moci, málo však věnuje pozornost tomu, jak je riziko vnímáno těmi, kdo jsou jeho prostřednictvím kontrolováni a nakolik je jeho prezentovaná distribuce obecně přijímána. Vesměs také opomíjí roli populace v samotném procesu konstrukce rizik tím, že jej připisuje primárně institucím moci (nicméně O'Malley [2008] upozorňuje na studii sledující odpor těhotných matek vůči některým z doporučení odborníků a způsob, jakým se tento odpor podílel na utváření způsobů zvládnání rizika). Strydom [2002: 53] považuje tento myšlenkový proud za příliš úzký a málo významný zejména v oblasti environmentálních rizik. S prvou výtkou souhlasí i někteří zástupci tohoto proudu [viz O'Malley 2008], v případě druhé je možné konstatovat, že ukáže až čas, bude-li mít co říci k dané problematice. Prostor pro diskusi skýtá stále rostoucí oblast chování šetrného k životnímu prostředí a otázka environmentální odpovědnosti. Environmentální rizika představují, i přes své někdy sporné posouzení obyvatelstvem, jedno z klíčových politických témat; chování, které je má umenšit, se stává předmětem mnoha sociálních i ekonomických intervencí.

Systemová teorie Niklase Luhmanna

Systemová teorie je teorií společnosti v celé její komplexitě, čímž stojí v kontrastu např. vůči úvahám o governmentalitě, které problém rizika nahlíží úžeji. Luhmann pokračuje v strukturně-funkcionalistické tradici a společnost vymezuje jako „obsáhlý systém všech komunikací“, jehož hranice (vymezující systém od jeho okolí) jsou „hranice možné a smysluplné komunikace“ [Šubrt 2007: 80]. S rostoucí komplexitou společenského systému dochází k jeho funkcionální diferenciaci na dílčí systémy, které jsou pro sebe navzájem okolím. Jelikož systémy v moderní společnosti netvoří hierarchii, neexistuje žádné mocenské centrum ani dominantní systém (např. náboženství), na který by se ostatní subsystémy mohly odkazovat a tím redukovat své možnosti v rozhodování (dílčí systémy jsou tudíž sebereferenční v tom smyslu, že ve svých komunikacích odkazují pouze na sebe sama). Otevírá se tím nekonečné množství možností, přičemž s rozhodnutím o realizaci jedné z nich je neodbytně spjata riziko⁸ (je komunikovaným rozhodnutím), neboť každá z možných voleb vede k jiným důsledkům. Riziko tedy úzce souvisí s pojmem kontingence, vyjadřujícím, zjednodušeně řečeno, že věci mohou být jinak. Pojetí rizika jako komunikovaného rozhodnutí je svazuje se všemi oblastmi života (od ekonomiky po manželství) a staví je do centra teorie moderní společnosti. S rostoucí komplexitou (nárůstem možností) přirozeně narůstá i riziko.

Co není komunikováno, není součástí systému. V této souvislosti Luhmann popírá existenci objektivně měřitelného a poznatelného rizika: „Okolní svět nezná žádná rizika, neboť nezná žádné distinkce, očekávání, hodnocení či pravděpodobnosti – *leďže produkované pozorujícími systémy, které se nacházejí v okolí ostatních systémů*“ [Luhmann 1993: 6; zvýraznění v originále]. Systémy ke svému fungování využívají generalizovaných médií, která umožňují „selektivní diferenciaci spočívající v přisuzování smyslu“

⁸ Luhmann přitom neopomíjí ani problematiku důvěry, více viz např. Šubrt [2007].

[Šubrt 2007: 102] a mají formu komunikačních kódů vyjádřených binárními opozicemi (např. médiem politiky je moc s opozicí mít/nemít). „Reálné“, objektivně poznatelné, riziko je v tomto smyslu konstrukcí subsystému vědy, který k problémům přistupuje v binární opozici pravda/nepravda. Konflikt mezi experty a laiky tudíž vyvstává proto, že experti prezentují (komunikují) riziko jako problém znalosti, zatímco veřejnost jej komunikuje např. v rozměrech etiky [Zinn 2008b: 173, 185]. Rozdílná posouzení rizika tudíž nejsou důsledkem psychologických procesů⁹ nebo znalostních rozdílů mezi experty a laiky, ale důsledkem komunikací užívajících odlišné distinkce a kódy [Japp, Kusche 2008: 79].

Luhmann pečlivě rozlišuje riziko a nebezpečí, pojmy jinde používané jako synonyma (viz výše). Tato základní distinkce je především rozdílem v atribuci původu negativních událostí¹⁰ – „možná ztráta je buď posouzena jako důsledek vlastního rozhodnutí (systému), a tedy přisouzena tomuto rozhodnutí (riziko), nebo jako způsobena zvnějšku, tedy přisouzena systémovému okolí (nebezpečí)“ [Luhmann 1993: 21]. Co někteří vnímají jako riziko, jiní mohou vnímat jako nebezpečí a míra přijatelnosti (potažmo vnímání rizika) je do jisté míry určena tím, zda se jedná o riziko či nebezpečí. To od sebe odděluje ty, kteří činí rozhodnutí (v terminologii výzkumu rizika experty) a ty, kteří jsou jimi ovlivněni (laiky), a způsobuje konflikty mezi oběma skupinami [Luhmann 1993: 101 ff.].

Luhmannově systémové teorii bývá vytýkán pesimistický přístup, který nenabízí řešení problematické situace moderní společnosti a vycházejí z teoretické pozice centrované kolem komunikace, nikoliv kolem aktéra, je spíše prostředkem pasivního pozorování [Japp, Kusche 2008: 101]. Japp a Kusche [ibid.] nicméně uvádějí několik příkladů praktické aplikace systémové teorie využitelné v oblasti managementu rizik. Myšlenky systémové teorie nebývají výzkumem rizika (natož vnímání rizik) příliš často reflektovány, což je důsledkem jak zmíněné kritiky, tak ukotvením pojetí rizika ve „velké“ teorii společnosti, které je však zároveň nejsilnější stránkou celého přístupu.

Další přístupy

Zde uvedený přehled přístupů k riziku a jeho vnímání není stále ještě vyčerpávající. Existuje několik dalších směrů, které prozatím tvoří v přehledové literatuře poměrně marginální oblast, nicméně v empirickém výzkumu pokračují v rozvoji. Poměrně novou oblastí je analytický přístup *edgework* (dá se přeložit jako „práce na hraně“), který analyzuje ve většině jiných přístupů zcela opomíjený aspekt rizika – jeho pozitivní stránku a benefity, které přináší [viz např. Lyng 2005, 2008]. *Edgework* si klade otázku, proč se někteří lidé rozhodují vědomě se vystavit riziku a jaké jsou příčiny nárůstu vědomého vyhledávání rizika v moderní společnosti (např. extrémní sporty). Riziko je pro Lynga

⁹ Individuální vědomí, totiž psychologický systém, je sociálním systémem vnímáno jako jeho okolí (není komunikací). Individuální vnímání rizika není tedy v sociálním systému relevantním, není-li předmětem komunikace. Luhmann sice nehovoří explicitně o vědomí rizika, zabývá se však „ekologickým vědomím“ a jeho souvislostí s komunikací. Je přitom toho názoru, že je to spíše komunikace, která určuje obsahy ekologického vědomí, než naopak [Luhmann 1989: 28–31].

¹⁰ Nejedná se tedy o rozdíl v míře nejistoty, jak toto rozlišení aplikuje např. Garland [2003] (viz výše).

konstruované v tom smyslu, že jeho vnímání aktéry, kteří se riziku vystavují vědomě, je do značné míry ovlivněno situačními a subkulturními interpretacemi rizikové zkušenosti [Lyng 2008: 110], zároveň ale objektivně existuje jako nebezpečí smrti či zranění. Přístup se snaží vykročit z omezeného rámce psychologického řešení hádanky dobrovolného podstupování rizikových činností a hledá odpověď v souvislosti s obecnou orientací jedince na určité aktivity a sociálním kontextem, ve kterém jedná [Lyng 2008: 114].

Edgework, stejně jako jiné sociologické přístupy, nastiňuje souvislost vnímání rizika se sociálním kontextem a kulturními vlivy, což je pohled původně prosazovaný kulturní teorií. Během let nabyl různých podob, z nichž jedna se přiklání k silnějšímu konstruktivismu, než jaký byl typický pro původní kulturní teorii. Zinn [2008b] nazývá tento myšlenkový proud **kulturním obratem** [např. Tulloch, Lupton 2003]. Ten zdůrazňuje kulturní podmíněnost vědění a jeho vzniku obecně, v konkrétnějším případě rizika je důraz kladen zejména na situovanost rizika ve specifickém kontextu každodennosti, ve kterém je riziko posuzováno a vnímáno [Zinn 2008b: 187]: „Riziko můžeme poznávat a zažívat pouze skrze určitou pozici, na které se nacházíme v našem vlastním konkrétním socio-kulturním kontextu“ [Lupton 1999: 29]. Komplexita rizika a jeho vnímání zde dostává zásadní rozměr. Zinn a Taylor-Gooby [2006b: 67] rovněž upozorňují na složitost vnímání rizika, často teoreticky nereflekтовanou a nepatřičně redukovanou. V každodenním životě je podle nich riziko posuzováno nikoliv izolovaně, ale v souvislosti se všemi dalšími riziky, která si aktér v danou chvíli uvědomuje, a která mohou vést k protichůdným reakcím, jsou-li posuzována zvlášť. Protože ale nejsou, je výsledné posouzení rizika velmi odlišné. Autoři zde naráží mimo jiné na nedostatečnost dotazníkových šetření, která dlouho dominovala empirickému výzkumu vnímání rizik. Stále více pozornosti se ve světle těchto námitek dostává přístupům využívajícím **kvalitativní metody** (případně metody kombinované), jako jsou narativní či biografické přístupy, navazující často na hermeneutické a fenomenologické tradice, jejichž pozornost se zaměřuje především na významy a interpretace objektů a situací a jejich role v sociální konstrukci reality. Takto zaměřené studie poskytují vhled do procesu posuzování rizik v jeho kontextu a složitosti [v souvislosti s environmentálními riziky více viz např. Pidgeon et al. 2006; Bickerstaff 2003; Horlick-Jones, Sime, Pidgeon 2003].

Obhajoba plurality

Přestože rozsah tohoto textu umožňuje pouze stručné představení dominantních přístupů k riziku a jeho vnímání, je z uvedeného jasně patrné, o jak členité a fragmentarizované teoretické pole jde [viz také Bickerstaff 2003; Zinn, Taylor-Gooby 2006a]. Jednotlivé přístupy se zásadně liší nejen v definování rizika a jeho vymezení jako objektivně existujícího či společensky konstruovaného, ale také dle analytické roviny, ve které se pohybují. V tomto smyslu můžeme zkoumání vnímání rizik v soudobé společnosti nahlížet na třech teoretických úrovních – na úrovni specializovaných teorií percepce rizika (jakou je např. psychometrické paradigma či kulturní teorie), obecnějších teorií rizika v moderní společnosti (např. Beckova riziková společnost) a konečně na úrovni obecné teorie společnosti (Luhmann). Psychologické přístupy vycházejí z metodologického individualismu a empiricky zkoumají kognitivní procesy percepce rizika a jeho posuzování. Mají

silnou metodologickou základnu a přinášejí velké množství empirických dat, problémy ale mají s teoretickým uchopením problému [viz Wahlberg 2001]. Kulturní teorie a sociálně-psychologické přístupy (např. teorie sociální reprezentace rizik) překračují v jistém smyslu analytickou úroveň individua a zabývají se institucemi, které utvářejí sociální konstrukci rizik. Lépe teoretizují, jsou ale stále svázány dědictvím psychologie (např. Douglas sice individuální vnímání rizika definuje jako kolektivně přijímané, nepostihuje však dynamický proces vznikání tohoto konsensu [Strydom 2002: 108]). Sociologické teorie se vyvíjejí vesměs mimo dialog s psychologickým empirickým výzkumem a pohybují se na úrovni institucí či společenských systémů. Jako vysoce teoretické přístupy mají menší oporu a implikace v empirickém výzkumu než psychologické směry. Definují však riziko vzhledem k jeho společenskému kontextu, čímž teoretizují společenské procesy sociální konstrukce reality a konstituce moderní společnosti, pro kterou se riziko stává klíčovou kategorií vlastní reflexe a organizace.

Psychologické přístupy se tedy tradičně zaměřují na individuální vnímání rizika, jsou ale málo propojeny s teoretickými pohledy sociálních a kulturních teorií, které na druhou stranu individuální rovinu poněkud opomíjejí. Wilkinson [2001] navíc poměrně přesvědčivě dokládá, jak neúplné a parciální jsou sociální teorie vnímání rizika (konkrétně teorie rizikové společnosti a kulturní teorie) a existují dokonce pochyby, že psychologický výzkum a sociální a kulturní teorie zkoumají to samé [viz Bickerstaff 2003], což pravděpodobně souvisí i s odlišnou úrovní obecnosti, na které je problém zkoumán. Analytické přístupy k riziku a jeho vnímání však spolu stále více vstupují do dialogu a vzájemně se ovlivňují, což vede k jejich vzájemnému přibližování. Bickerstaff [2003] hovoří o dvou základních konvergentních tendencích v oblasti zkoumání vnímání rizika: kvantitativní výzkum stále více reflektuje a zkoumá vliv sociálních a kulturních faktorů, a sociální a kulturní teorie stále častěji využívají kvalitativního výzkumu k zachycení sociálních interakcí a vztahů v každodennosti posuzování rizika. Zároveň s tím můžeme sledovat posun původně realistických přístupů k pozicím konstruktivismu (viz psychometrické paradigma) a k rozvoji zkoumání procesů sociální konstrukce rizika jak teoreticky, tak empiricky. Teorie rizika a jeho vnímání se nakonec shodují v chápání nejistoty jako základního prožitku modernity [Zinn 2006]. Mnoho z nich s rizikem a nejistotou spojuje i pocity úzkosti, strachu či ohrožení (tento motiv se objevuje v kulturní teorii, teorii rizikové společnosti a reflexivní modernity i v teorii systémů) nebo otázku moci (governmentalita, Beck), důvěry a zejména připsání viny.

Roztržitost analytických přístupů k riziku i jeho vymezení je sice problematická, na druhou stranu je vzhledem k složitosti zkoumaného problému pochopitelná a do jisté míry i žádoucí. Umožňuje totiž zachytit riziko právě v jeho komplexitě [Zinn, Taylor-Goby 2006a] a souvislostech jeho možných definic a užití [Wilkinson 2001]. Zněmžňuje také přílišnou redukci konceptu rizika na jednu konkrétní formu sociální konstrukce [ibid.] a může pomoci řešit problémy vyplývající z parciality jednotlivých teoretických přístupů. Rovněž interdisciplinarita a dialog napříč obory je v případě rizika podmínkou jeho úspěšného zkoumání, a to v jeho složitosti a mnohorozměrnosti i v souvislosti s jeho zásadní rolí ve všech sférách společnosti. Další podněty vyplňující bílá místa a obohacující analýzu je tak vhodné hledat i mimo klasické obory analýzy vnímání rizik – např. ve výzkumu médií nebo v dialogu s lingvistickou analýzou, která zkoumá užívání pojmu rizika napříč západními společnostmi [viz Zinn 2010].

Přestože dochází k celkovému posunu ke konstruktivistickým pozicím a opouštění realistického rozlišení „objektivního“ a „subjektivního“ rizika, toto rozlišení stále ve výzkumu přetrvává [Zinn 2006] a může mít zásadní dopady na politické rozhodování. Především v otázce, zda se při rozhodování o rizikových strategiích řídit pouze expertními odhady či brát v potaz, nebo dokonce upřednostnit, laické posouzení, mají různé teoretické přístupy a jejich interpretace různé implikace – psychometrické paradigma, stejně jako kulturní teorie a sociálně-psychologické přístupy, mohou být interpretovány z realistických pozic jako vysvětlení toho, proč jsou laická posouzení rizik „chybná“. Politické důsledky (a východiska) však nemá jen rozlišení realismu či konstruktivismu, ale i další, mnohem jemnější, distinkce, což ukazuje Wilkinson [2001] na případě teorie rizikové společnosti a kulturní teorie. Obě teorie jsou totiž slabě konstruktivistické a považují riziko za objektivně existující, nicméně ve společnosti vždy sociálně konstruované. Zatímco Douglas z této pozice hájí expertní názor a podle některých kritiků straní průmyslu oproti environmentálním hnutím [Lupton 1999: 87], Beck je vůči expertům kritický a sociální racionalitu laiků staví do opozice vůči racionalitě vědecké. Veřejnost vidí jako emancipovaného aktéra kritické reflexe. Wilkinson upozorňuje na to, že pro Beckův pohled se nenachází dostatečná opora v empirických datech, což ho vede k názoru, že Beck spíše projektuje vlastní kritiku společnosti do současné role a racionality veřejnosti a v důsledku opomíjí složitost vnímání a posuzování rizika v kontextu každodennosti. Motivace obou autorů spočívá v jejich politických názorech, které podle Wilkinsona formují podobu obou teorií tak, aby v nich získaly oporu.

V žádném případě nelze opomíjet, že vymezení rizika na teoretické i aplikované úrovni je politickou záležitostí a má v politické debatě o rizicích a jejich snižování či řešení rozsáhlé implikace. Teorie vnímání rizika jsou politické, neboť jsou nositeli předpokladů a představ o organizaci a implementaci politických nástrojů zvládnutí rizik [Jasanoff 1998]. Tyto nástroje, a management rizik obecně, jsou navíc zatíženy určitými hodnotami, které se odrážejí v kritériích posuzování rizik a v nastolovaných prioritách [Renn 1998b], různé skupiny mají přirozeně rozdílné hodnotové orientace, které se v posuzování rizik odrážejí. Všechny způsoby či „druhy“ vnímání rizika (ať už expertní nebo laické) jsou přitom nutně parciální a selektivní [Jasanoff 1998] – technická analýza rizika je, i díky přínosu dalších teorií vnímání rizika, nyní často považována za příliš úzký přístup, obsahující navíc mnoho předpokladů, které sice mají svá odůvodnění, reprezentují však pouze zlomek toho, jak společnost a její jednotliví členové pohlížejí na riziko (např. rozhodovací pravidla pro to, co je a co není možným negativním dopadem) [Renn 1998b]. Nelze nicméně upřít technické analýze rizik její podstatnou roli při politickém rozhodování, koneckonců její výsledky prezentují možné, a v případě neštěstí velmi reálné, ztráty na životech. Z hlediska takového přístupu je plýtváním peněz snižovat rizika, která veřejnost považuje za nepřijatelně vysoká, přičemž jsou z technického pohledu na věc nízká a výdaje na jejich snížení příliš vysoké, když lze finanční prostředky využít mnohem efektivněji na snížení těch nebezpečí, která mají na svědomí tisíce životů ročně (např. kouření). Politici často přihlížejí k názoru veřejnosti, nebo alespoň k tomu, co za názor veřejnosti považují. Jejich pohled je však často značně zkrácen dojmy, které vytváří velmi angažovaní občané s extrémnějšími postoji a média [Sjöberg 2001]. Nelze však bez rozpaků a s určitou naivitou přijímat některé názory na riziko jako pravdivé a jiné jako mylné [Jasanoff 1998]. Expertní a laické pohledy na riziko si mohou být blíže, než jak je

od sebe odděluje např. psychometrické paradigma a jak byly dlouho vnímány [Sjöberg 2001; Rowe, Wright 2001]. V posledku si musíme uvědomit, že zde není nikdo, kdo by rozhodoval neutrálně a zcela racionálně [Sjöberg 2001]. Proto je pluralita pohledů na riziko i v tomto smyslu pozitivní, neboť umožňuje pluralitu a diskusi politických názorů na roli veřejnosti v politické debatě o riziku (a *risk policy*) a další reflexi této debaty, což oslabuje pozici byrokratických systémů přistupujících k problému technicistně a s předpokladem nadřazenosti expertního názoru.¹¹ V demokratické, otevřené, společnosti není s velkou pravděpodobností možné dosáhnout konsensu v otázkách rizika [Sjöberg 2001] a je, jak bylo nyní naznačeno, otázkou, zda by to vůbec bylo žádoucí.

Diskuse o povaze rizika jako sociálního konstruktů a o zapojení veřejnosti do jeho posuzování zejména v oblasti životního prostředí je i v českém kontextu nutná, o to víc, jsou-li nyní prioritou rizika plynoucí z ekonomické a sociální situace. Vystavujeme se totiž riziku, že budeme některá rizika přehlížet, či mylně považovat za nepodstatná a v důsledku je odmítat [Sjöberg 2012]. I tomu by otevřená diskuse měla předcházet. Na poli akademickém je dobré mít na zřeteli, že výsledky konstruktivní výměny názorů a pohledů mezi jednotlivými obory (ať už sociologií, psychologií, nebo i filosofií a ekonomii [viz např. Roeser et al. 2012]) by neměly ovlivnit jen zkoumání rizika a jeho vnímání ale i diskusi politickou a aplikovanou, tedy management a každodenní praxi zvládání rizik. Relevance teoretické debaty o vnímání rizik pro oblast jejich zvládání byla naznačena výše, tento text se však omezil především na otázku realismu a konstruktivismu, což je přirozeně jen jedna část probíhající diskuse. Ta však probíhá v mnoha dalších oblastech, např. v otázkách role a (ne)úspěchů komunikace rizik ve společnosti [Fischhoff 1995; Kasperson, Kasperson 2005], etického rozměru rizika (i mimo přístup governmentality) [Kasperson, Kasperson 2005; Roeser et al. 2012] a zejména problému důvěry (obecně, v instituce, politické elity; ale rovněž problém důvěry expertů v laické aktéry [Lidskog, Sundqvist 2012: 1018]), zmiňovanému již v souvislosti s teorií Anthonyho Giddense (viz výše) [z empirických studií např. Sjöberg, Herber 2008]. Oblastí a námětů k diskusi je přirozeně mnoho, pozastavme se nicméně už jen nad jedním – riziky environmentálními.

K rizikům environmentálním

Environmentální rizika, jež jsou těžko uchopitelná v kvantitativním empirickém výzkumu (jak je většinou koncipován) a s nimiž si formální riziková analýza neví příliš rady [Pidgeon et al. 2006: 93], představují pro teorie vnímání rizika a politické vyjednávání výzvu. Jejich pojetí a vnímání se navíc v průběhu posledních desetiletí zásadně proměňuje. Šedesátá a sedmdesátá léta 20. století byla obdobím globálních ohrožení – úbytku deštých pralesů, vymírání druhů a globálního znečištění životního prostředí. Alexander a Smith [1996] se při snaze vysvětlit zvýšení citlivosti vůči environmentálním rizikům v tomto období obrací zpět k Durkheimovým kategoriím posvátného a profánního. Technologie, dnes spojovaná s riziky, která produkuje, byla (a dodnes velmi často je) vnímána jako prostředek pokroku – spásy, což je spojeno s pojetím přírody jako něčeho nebezpečného a všeobecně dostupného, co je nutno podrobit kontrole, ovládnout a zužitkovat prá-

¹¹ O roli byrokracie v současné ekologické krizi dobře pojednává např. Suša [1997].

vě pomocí technologie. Na druhou stranu se objevuje představa přírody jako posvátné, nikoliv profánní (existující za účelem naplnění lidských potřeb). Příroda je sama o sobě soběstačná a neútočná, násilí vůči ní a její poškození může přijít pouze zvenčí (v tomto ohledu oba diskurzy vyjímají člověka z přírody). Prostředkem spásy je příroda, nikoliv technologie. McNaghten [2006: 137] o něco jemněji postihuje vývoj vnímání přírody a jejího rozlišení v posledních desetiletích – hovoří o proměně životního prostředí, které je třeba zachránit, v životní prostředí, které zachrání nás. Důraz, kladený v počátcích na ochranu *posvátné* přírody od zásahů *profánní* technologie, počínající už v romantickém vidění přírody jako panenské, se nyní přesouvá na přírodu jako prostředek individuální spásy. Riziko je stále více chápáno především ve vztahu k vlastnímu zdraví a zranitelnosti.

„Globální“ se ve vnímání rizik stále více vytrácí. V kvalitativním empirickém výzkumu se ukazuje, že významy, které lidé spojují s globálními riziky, jsou spíše než globální, výrazně lokální [Bickerstaff 2003]. Neexistuje přitom jedno životní prostředí, jehož ohrožení si lidé uvědomují – životní prostředí samo o sobě podléhá interpretaci v individuálním kontextu, je vlastnímu uvažování jednotlivce zpřístupněno významy spojenými s každodenní zkušeností a prožíváním. Různých životních prostředí je tedy mnoho [McNaghten 2006: 140]. Nejen ve smyslu konkrétních ekosystémů nebo fyzických okolí jedinců, která lze určitým způsobem vymezit, ale i ve smyslu interpretace každodenní reality, jejíž základní součástí životní prostředí je. Globální životní prostředí koncipované experty má v myslích jedinců pouze abstraktní a jaksi vzdálenou formu. Ohrožení na globální úrovni jsou pro ně „tam někde“, jsou vnímána jako nezávislá na běžném fungování sociální reality „tady“ [McNaghten 2006: 135]. Ptát se respondentů na globální rizika, a to skrze jakýkoliv teoretický přístup, může být tedy slepou uličkou. Vnímání rizik ohrožujících životní prostředí by mělo být zkoumáno ve vztahu k životnímu prostředí jedince, tedy ve vztahu k životnímu prostředí, které je relevantní pro respondenta, nikoliv pro výzkumníka. Nabízí se úvaha nad poněkud individualizující perspektivou ukotvení environmentálních rizik v každodenních aktivitách – jak jejich produkce, tak jejich vnímání. Je-li riziko tímto způsobem pevně provázáno se sociální realitou a je-li vnímáno jako ohrožení jedince a jeho zdraví skrze ohrožení životního prostředí, spíše než ohrožení životního prostředí samého, má ještě smysl uvažovat o něm v kategoriích protikladu společnosti a přírody?

Uchopitelnost vnímání environmentálních rizik (zejména v psychometrickém paradigmatu) je také ztížena tím, že z velké míry nejsou spojena s žádnou konkrétní technologií, ale s větším množstvím různých technologických procesů (viz výše). Stejně, jako nelze znečištění ovzduší připsat na vrub konkrétní technologii, nelze určit jediného viníka. Riziko je prostředkem připsání viny. Součástí jeho vnímání je i konstrukce příčiny, a tedy i viníka odpovědného za existenci ohrožení. Kulturní teorie (mimo jiné) s tímto momentem pracuje, když se snaží vysvětlit motivaci členů environmentálních hnutí šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Z jejich pohledu může být připsání viny poměrně jasné – největšími znečišťovateli jsou např. nadnárodní korporace, které plní úlohu „těch špatných“. Na globálním oteplování nebo znečištění ovzduší, vody a půdy však neseme určitý podíl viny všichni, kdo jezdíme autem, topíme uhlím, kupujeme chemicky ošetřované a hnojné potraviny atd. Čím dál více si přitom tuto vinu uvědomujeme a přijímáme ji, když pokračujeme v našich rolích konzumentů [McNaghten 2006: 139]. V našich každodenních aktivitách jsme často již vědomými producenty rizika. Jak toto vědomí, tato částečná vina, kterou neseme (i když ji vědomě zřejmě reflektujeme jen výjimečně), ovlivňuje to, jakým

způsobem dané riziko vlastně vnímáme, je teprve potřeba prozkoumat. Život v moderní, rizikové, společnosti může sám o sobě měnit způsob, jakým nahlížíme na přírodu a životní prostředí – konstrukce rizika není konstrukcí přírody a životního prostředí ovlivněna jednostranně a oba pojmy je třeba zkoumat společně a ve vzájemné provázanosti.

Sociální konstrukce rizika, jak se ji snažily popsat teorie, které reagovaly právě na vzestup environmentálních hnutí bojujících proti globálním ohrožením, možná mizí a postupně ji nahrazuje konstrukce založená na jiných principech. Neznamená to, že „starší“ teorie jsou již zastaralé a nemají co říci – jsou východiskem a základem dalších teoretických úvah, které se budou snažit postihnout tento posun a neustálý proces sociální konstrukce environmentálních rizik.

Závěr

Vnímání rizika je kvůli své mnohorozměrnosti a složitým souvislostem teoreticky těžko uchopitelné a teorie, které se vnímáním rizika zabývají, tuto složitost přirozeně odrážejí svou různorodostí a dědictvím odlišných vědeckých disciplín, ze kterých vycházejí. Teoretická mnohost je přínosná do té míry, do jaké můžeme hovořit o interdisciplinární diskusi a vzájemném obohacování různých přístupů. Do nedávné doby se psychologické a sociologické teorie, nemluvě o formální analýze rizika, pohybovaly takřkajíc po svých osách, a přestože o sobě věděly a často se kritizovaly, málokdy vstupovaly do produktivní diskuse. S tendencí ke konvergenci přístupů a sblížení mezi teoretizováním a empirickým výzkumem, přichází i ona diskuse mezi obory, tolik potřebná, uvážíme-li, že se riziko dotýká v té či oné podobě všech oblastí a oborů vědy a společnosti. Role sociologie v této diskusi a v dalším zkoumání rizika a jeho vnímání je důležitá nejen vzhledem ke svému potenciálu teoreticky propojit riziko s teorií moderní společnosti a analyzovat jej v jeho společenském kontextu, tedy i poskytnout všem ostatním úvahám o riziku právě tento kontext, ale i v kritické reflexi sociální konstrukce rizika a s ní souvisejících problémů, jako je političnost vymezení rizika, tvorba rizikových strategií nebo diskuse o roli veřejnosti v politickém diskurzu zvládání rizik. *„Sociologie rizik je v globálním kontextu vzájemných závislostí sociologií aktuálního i potenciálního konfliktu různých sociálních aktérů“* [Suša 2008: 373; zvýraznění v originále]. Důraz, který sociologický přístup klade na sociální kontext rizika a jeho vnímání, také působí proti možné reifikaci rizika a jeho zkoumání a vymezení nezávisle na kontextu, ve kterém se ve společnosti rizika objevují a působí, a ve kterém jsou zkoumána [Lidskog, Sundqvist 2012].

Teorie vnímání rizik byly původně motivovány rozřešením kontroverze mezi laickým a odborným posuzováním rizika a reagovaly na potřeby vlád uklidnit občany znepokojené širokou škálou vnímaných ohrožení. V současnosti je rozpor mezi laickým a odborným vnímáním rizika vesměs považován za problém sociální konstrukce a za zápas rovného s rovným (pakliže není nahlížen rovnou jako problém umělý, mýtus vzniklý v rámci vědeckého zkoumání vnímání rizik). Vlády, zaštitěné svými odborníky, tím teoreticky ztrácejí nárok na pravdu a jsou nuceny brát v úvahu i názory skupin veřejnosti, i když praxe stále často hovoří jazykem realismu a legislativní procesy zůstávají mnohdy veřejnosti uzavřeny a založeny na technicistní formální analýze rizik [Suša 1997]. Spory a problémy s nalézáním řešení nejen environmentálních problémů často pramení v roz-

dílech ve vnímání rizika, v rozdílech založených na odlišných zájmech a hodnotách aktérů, kterými nejsou homogenní skupina odborníků a masa veřejnosti, ale rozličné skupiny s různou úrovní odbornosti a různorodými kategoriemi posuzování rizik. Nalézání společné řeči a řešení mezi těmito skupinami by mohlo být cílem aplikace teoretických úvah nejen sociologického zkoumání rizik a jejich vnímání. Pochopení procesů sociální konstrukce rizik a jejich posuzování různými aktéry je jedním z klíčů k navázání vzájemného dialogu a snad i nalezení cesty k tolik potřebnému rozhodnutí.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey C., Philip Smith. 1996. „Social science and salvation. Risk society as mythical discourse.“ *Zeitschrift für Soziologie* 25 (4): 251–262.
- Beck, Ulrich. 2000. „Risk society revisited: Theory, politics and research programmes.“ Pp. 211–229 in Barbara Adam, Ulrich Beck, Joost Van Loon (eds.). *The risk society and beyond: Critical issues for social theory*. London: SAGE Publications.
- Beck, Ulrich. (1993) 2007. *Vynalézání politiky: K teorii reflexivní modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich. (1986) 2011. *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bickerstaff, Karen. 2004. „Risk perception research: socio-cultural perspectives on the public experience of air pollution.“ *Environment International* 30 (6): 827–840.
- Bird, Deanne K. 2009. „The use of questionnaires for acquiring information on public perception of natural hazards and risk mitigation – a review of current knowledge and practice.“ *Natural Hazards and Earth System Sciences* 9: 1307–1325.
- Cox, Patrick, Jorg Niewohner, Nick Pidgeon, Simon Gerrard, Baruch Fischhoff, Donna Riley. 2003. „The use of mental models in chemical risk protection: Developing a generic workplace methodology.“ *Risk Analysis* 23 (2): 311–324.
- Dake, Karl. 1992. „Myths of nature: Culture and the social construction of risk.“ *Journal of Social Issues* 48 (4): 21–37.
- Douglas, Mary. 1984. *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Douglas, Mary. 1992. *Risk and blame: Essays in cultural theory*. London, New York: Routledge.
- Douglas, Mary, Aaron B. Wildavsky. 1983. *Risk and culture: An essay on the selection of technical and environmental dangers*. University of California Press.
- Eiser, J. Richard. 2004. „Public perception of risk.“ *Report prepared for Foresight Office of Science and Technology*.
- Ewald, Francois. 1991. „Insurance and Risk.“ Pp. 197–210 in Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.). *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Finucane, Melissa L., Paul Slovic, C. K. Mertz, James Flynn, Theresa A. Satterfield. 2000. „Gender, race, and perceived risk: The ‚white male‘ effect.“ *Health, Risk & Society* 2 (2): 159–172.
- Fischhoff, Baruch. 1995. „Risk perception and communication unplugged: Twenty years of process.“ *Risk Analysis* 15 (2): 137–145.
- Fischhoff, Baruch, Paul Slovic, Sarah Lichtenstein, Stephen Read, Barbara Combs. 1978. „How safe is safe enough? A psychometric study of attitudes towards technological risks and benefits.“ *Policy Sciences* 9 (2): 127–152.
- Fischhoff, Baruch, Stephen R. Watson, Chris Hope. 1984. „Defining risk.“ *Policy Sciences* 17 (2): 123–139.
- Fitzgerald, Scott T., Beth A. Rubin. 2010. „Risk society, media, and power: The case of nanotechnology.“ *Sociological Spectrum* 30 (4): 367–402.
- Foucault, Michel. 1991. „Governmentality.“ Pp. 87–104 in Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.) *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garland, David. 2003. „The rise of risk.“ Pp. 48–86 in Richard V. Ericson, Aaron Doyle (eds.). *Risk and morality*. Toronto: University of Toronto Press.

- Giddens, Anthony. (1990) 2003. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Horlick-Jones, Tom, Jonathan Sime, Nick Pidgeon. 2003. „The social dynamics of environmental risk perception: Implications for risk communication research and practice.“ Pp. 262–285 in Nick Pidgeon, Roger E. Kasperson, Paul Slovic (eds.). *The social amplification of risk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Japp, Klaus P., Isabel Kusche. 2008. „Systems theory and risk.“ Pp. 76–105 in Jens O. Zinn (ed.). *Social theories of risk and uncertainty: An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Jasanoff, Sheila. 1998. „The political science of risk perception.“ *Reliability Engineering and System Safety* 59: 91–99.
- Joffe, Hélène. 1999. *Risk and „The Other“*. Cambridge University Press.
- Joffe, Hélène. 2003. „Risk: From perception to social representation.“ *British Journal of Social Psychology* 42 (1): 55–73.
- Kahan, Dan, Maggie Wittlin, Ellen Peters, Paul Slovic, Lisa Ouellette, Donald Braman, Gregory Mandel. 2011. „The tragedy of the risk-perception commons: Culture conflict, rationality conflict, and climate change.“ *Social Science Research Network Scholarly Paper*. Rochester, NY: Social Science Research Network.
- Kahneman, Daniel. 2012. *Myšlení – rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil Publishing.
- Kahneman, Daniel, Paul Slovic, Amos Tversky (eds.). 1982. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge University Press.
- Kasperson, Jeanne X., Roger E. Kasperson. 2005. *The social contours of risk: Volume I: Publics, risk communication and the social amplification of risk*. London, Sterling: Earthscan.
- Kasperson, Roger E., Ortwin Renn, Paul Slovic, Halina S. Brown, Jacque Emel, Robert Goble, Jeanne X. Kasperson, Samuel Ratick. 1988. „The social amplification of risk: A conceptual framework.“ *Risk Analysis* 8 (2): 177–187.
- Lidskog, Rolf, Göran Sundqvist. 2012. „Sociology of risk.“ Pp. 1001–1027 in Sabine Roeser, Rafaela Hillerbrand, Per Sandin, Martin Peterson (eds.). *Handbook of risk theory*. London: Springer.
- Loewenstein, George F., Elke U. Weber, Christopher K. Hsee, Ned Welch. 2001. „Risk as feelings.“ *Psychological Bulletin* 127 (2): 267–286.
- Luhmann, Niklas. 1989. *Ecological Communication*. Chicago: University of Chicago Press.
- Luhmann, Niklas. 2005. *Risk: A Sociological Theory*. Transaction Publishers.
- Lupton, Deborah. 1999. *Risk*. London, New York: Routledge.
- Lyng, Stephen. 2008. „Edgework, risk, and uncertainty.“ Pp. 106–137 in Jens O. Zinn (ed.). *Social theories of risk and uncertainty: An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Lyng, Stephen (ed.). 2005. *Edgework: The sociology of risk-taking*. Routledge.
- Mcnaughten, Phil. 2006. „Environment and risk.“ Pp. 132–146 in Gabe Mythen, Sandra Walklate. *Beyond the risk society: Critical reflections on risk and human security*. Maidenhead: Open University Press.
- Moscovici, Serge. 1984. The phenomenon of social representations. Pp. 3–70 in Robert M. Farr, Serge Moscovici (ed.). *Social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novas, Carlos, Nikolas Rose. 2000. „Genetic risk and the birth of the somatic individual.“ *Economy and Society* 29 (4): 485–513.
- O'Malley, Pat. 2008. „Governmentality and Risk.“ Pp. 52–75 in Jens O. Zinn (ed.). *Social theories of risk and uncertainty: An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Parusniková, Zuzana. 2000. „Biomoc a kult zdraví.“ *Sociologický časopis* 36 (2): 131–142.
- Pidgeon, Nick, Roger E. Kasperson, Paul Slovic. 2003. *The social amplification of risk*. Cambridge University Press.
- Pidgeon, Nick, Peter Simmons, Karen Henwood. 2006. „Risk, environment and technology.“ Pp. 94–116 in Peter Taylor-Gooby, Jens O. Zinn (eds.) *Risk in social science*. Oxford: Oxford University Press.
- Renn, Ortwin. 2004. „Perception of risks.“ *Toxicology Letters* 149 (1–3): 405–413.
- Renn, Ortwin. 1998a. „Three decades of risk research: accomplishments and new challenges.“ *Journal of Risk Research* 1 (1): 49–71.
- Renn, Ortwin. 1998b. „The role of risk perception for risk management.“ *Reliability Engineering and System Safety* 59: 49–62.
- Renn, Ortwin. 1992. „Concepts of risk: A classification.“ Pp. 53–79 in Sheldon Krimsky, Dominic Golding (eds.). *Social theories of risk*. Westport, Conn: Praeger.

- Rippl, Susanne. 2002. „Cultural theory and risk perception: A proposal for a better measurement.“ *Journal of Risk Research* 5 (2): 147–165.
- Roeser, Sabine, Rafaela Hillerbrand, Per Sandin, Martin Peterson (eds.). 2012. *Handbook of risk theory*. London: Springer.
- Rowe, Gene, Georg Wright. 2001. „Differences in expert and lay judgements of risk: Myth or reality?“ *Risk Analysis* 21 (2): 341–356.
- Sandman, Peter M. 1989. „Hazard versus outrage in the public perception of risk.“ Pp. 45–49 in Vincent T. Covello, David B. McCallum, Maria T. Pavlova (eds.). *Effective risk communication*. Boston, MA: Springer.
- Sjöberg, Lennart. 2012. „Risk perception and societal response.“ Pp. 661–675 in Sabine Roeser, Rafaela Hillerbrand, Per Sandin, Martin Peterson (eds.). *Handbook of risk theory*. London: Springer.
- Sjöberg, Lennart. 2002. „Are received risk perception models alive and well?“ *Risk Analysis* 22 (4): 665–669.
- Sjöberg, Lennart. 2001. „Political decisions and public risk perception.“ *Reliability Engineering and System Safety* 72: 115–123.
- Sjöberg, Lennart, Torbjørn Rundmo, Bjørg-Elin Moen. 2004. *Explaining risk perception : An evaluation of the psychometric paradigm in risk perception research*. Trondheim: Rotunde.
- Sjöberg, Lennart, Misse W. Herber. 2008. „Too much trust in (social) trust? The importance of epistemic concerns and perceived antagonism.“ *International Journal of Global Environmental Issues* 8 (1/2): 30–44.
- Slovic, Paul. 1987. „Perception of Risk.“ *Science* 236 (4799): 280–285.
- Slovic, Paul (ed.). 2000. „The perception of risk.“ *Risk, society, and policy series*. London: Earthscan Publications.
- Slovic, Paul, Baruch Fischhoff, Sarah Lichtenstein. 1982. „Why study risk perception?“ *Risk Analysis* 2 (2): 83–93.
- Starr, Chauncy. 1969. „Social benefit versus technological risk. What is our society willing to pay for safety?“ *Science* 165 (3899): 1232–1238.
- Strydom, Piet. (2002). *Risk, environment and society: Ongoing debates, current issues and future prospects*. Buckingham: Open University Press.
- Sunstein, Cass R. 2002. „The laws of fear.“ *Harvard Law Review* 115 (4): 1119–1168.
- Suša, Oleg. 1997. „Byrokracie, riziko a diskuse o krizi životního prostředí.“ *Sociologický časopis* 33 (2): 157–167.
- Suša, Oleg. 2008. „Problémy rizika a konfliktu v podmínkách současné globalizace.“ Pp. 360–382 in Jiří Šubrt (ed.). *Soudobá sociologie III.: Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří. 2007. „Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence.“ Pp. 138–177 in Jiří Šubrt (ed.). *Soudobá sociologie I.: Teoretické koncepce a jejich autoři*. Praha: Karolinum.
- Tansey, James, Tim O’Riordan. 1999. „Cultural theory and risk: A review.“ *Health, Risk & Society* 1 (1): 71–90.
- Taylor-Gooby, Peter, Jens O. Zinn. 2006. „Current directions in risk research: New developments in psychology and sociology.“ *Risk Analysis* 26 (2): 397–411.
- Tierney, Kathleen J. 1999. „Toward a critical sociology of risk.“ *Sociological Forum* 14 (2): 215–242.
- Tulloch, John, Deborah Lupton. 2003. *Risk and everyday life*. Sage Publications.
- Tversky, Amos, Daniel Kahneman. 1974. „Judgement under uncertainty: Heuristics and biases.“ *Science* 185 (4157): 1124–1131.
- Wahlberg, A. E. 2001. „The theoretical features of some current approaches to risk perception.“ *Journal of Risk Research* 4 (3): 237–250.
- Wildavsky, Aaron B., Karl Dake. 1990. „Theories of risk perception: Who fears what and why?“ *Daedalus* 119 (4): 41–60.
- Wilkinson, Iain. 2001. „Social theories of risk perception: At once indispensable and insufficient.“ *Current Sociology* 49 (1): 1–22.
- Wilkinson, Iain. 2006. „Psychology and risk.“ Pp. 25–42 in Gabe Mythen, Sarah Walklate (eds.). *Beyond the risk society: Critical reflections on risk and human security*. Maidenhead: Open University Press.
- Zinn, Jens O. 2006. „Recent developments in sociological risk theory.“ *Historical Social Research* 31 (2): 275–286.

- Zinn, Jens. O. 2008a. „Introduction: The contribution of sociology to the discourse on risk and uncertainty.“ Pp. 1–17 in Jens O. Zinn (ed.). *Social theories of risk and uncertainty: An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Zinn, Jens O. 2008b. „A comparison of sociological theorizing on risk and uncertainty.“ Pp. 168–210 in Jens O. Zinn (ed.). *Social theories of risk and uncertainty: An introduction*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Zinn, Jens O. 2010. „Risk as discourse: Interdisciplinary perspectives.“ *Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines* 4 (2): 106–124.
- Zinn, Jens O., Peter Taylor-Gooby. 2006a. „Risk as an interdisciplinary research area.“ Pp. 20–53 in Peter Taylor-Gooby, Jens O. Zinn (eds.). *Risk in social science*. Oxford: Oxford University Press.
- Zinn, Jens O., Peter Taylor-Gooby. 2006b. „The challenge of (managing) new risks.“ Pp. 54–75 in Peter Taylor-Gooby, Jens O. Zinn (eds.). *Risk in social science*. Oxford: Oxford University Press.

SUMMARY

Risk perception, as it is related to the fundamental concept of risk, poses an important research problem and its constitution represents a question difficult to answer. The theoretical field is therefore fragmented and the theories differ even in the basic assumptions about the reality of risk. The most influential psychological, cultural, and social theories of risk perception are introduced with emphasis on environmental risks and in relation to their assumptions of either constructed or objective reality of risk. These premises have serious implications for policy and decision making and for the role public perception of risk plays in it, as well as in the valuation of the public perceptions in the process of social construction of risk. The plurality of theoretical approaches used to tackle the problem of risk perception is, despite its obvious drawbacks, argued as beneficial, especially in relation to the complexity of risk and its perception and the dangers of inadequate reductionism. The need for interdisciplinarity and a critical debate between particular approaches is advocated and the problems that environmental risks pose to the risk perception research are discussed.